

...ายมราช (ปั้น สุขุม)

พุทธศักราช 2405-2481

เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

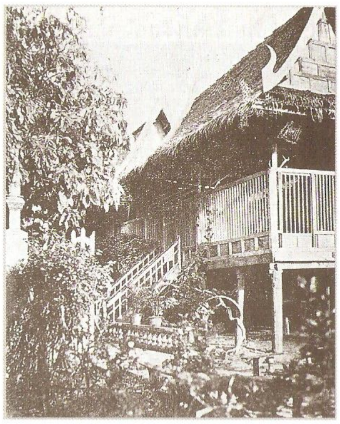
พุทธศักราช 2405-2481

ประวัติเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

สรุปจากพระนิพนธ์ของ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร
และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา

มหาอำมาตย์นายก เจ้าพระยายมราช (ปั้น) เป็นต้นสกุล สุขุม เป็นชาวสุพรรณบุรี เกิดเมื่อวันอังคารที่ 15 กรกฎาคม ปีจอ พุทธศักราช 2405 สกุลเป็นคหบดี บิดาชื่อ กลั่น มารดาชื่อ ผึ้ง

ตอนที่ 1 ในเยาว์วัยและการศึกษา

บ้าน "ยะมะรัชโช"
บ้านเกิดท่านเจ้าพระยายมราช จังหวัดสุพรรณบุรี

เมื่ออายุได้ 6 ขวบกว่า บิดามารดาได้ฝากพระใบฎีกาอ่วม เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม เขตธนบุรีมารับการศึกษาที่วัดหงส์ฯ ซึ่งเป็นวัดใหญ่ใกล้กรุงเทพฯ และมีการศึกษาที่สูงกว่าวัดประตูศาล เมืองสุพรรณบุรีที่เรียนอยู่เดิม เมื่ออายุ 13 ปี ได้บวชเป็นสามเณรและได้เรียนพระวินัย เสขิยวัตรและบทสวดมนต์ไหว้พระแล้ว ยังได้เรียนหนังสือ

ขอมและหัดเทศน์มหาชาติสำหรับเทศน์โปรดญาติ โยม เจ้าพระยายมราช เทศน์เสียงดีอาจารย์จึงให้หัดเทศน์กัณฑ์มัทรี

เจ้าพระยายมราชเริ่มเรียนคัมภีร์ "มูล" คือ ไวยากรณ์ภาษาบาลี แล้วจึงเริ่มเรียนพระคัมภีร์ "ธรรมบท" เพื่อเตรียมเข้าสอบเป็น "เปรียญ" โดยได้เรียนในสำนักอาจารย์เพ็ญ แล้วไปเรียนต่อในสำนักพระยาธรรมปรีชาบุญ จนในที่สุดได้ไปเรียนต่อที่สำนักสมเด็จพระวันรัตน์แดง ที่วัดสุทัศน์ ซึ่งถือเป็นยอดของสำนักธรรม เจ้าพระยายมราชบวชเป็นสามเณรอยู่ได้ 7 พรรษา

ถึง พ.ศ. 2425 เจ้าพระยายมราชอายุได้ครบ 21 ปี ครบอุปสมบท จึงได้บวชเป็นภิกษุที่วัดหงส์รัตนาราม ก็พอดีในปลายปีนั้นเองได้มีการสอบแปลพระปริยัติธรรม ณ "สนามหลวง" เป็นครั้งแรกใน 14 ปี ในปี พ.ศ. 2426 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้โปรดให้ตั้งสนามหลวงเพื่อให้พระภิกษุสอบเป็น "เปรียญ" ขึ้นที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เจ้าพระยายมราชเข้าสอบได้ทั้ง 3 ประโยคแต่ผู้เดียวในปีนั้น จึงได้เป็น "เปรียญ" และเริ่มเรียกกันว่า "มหาปั้น" ตั้งแต่บัดนั้น

พระอุโบสถ วัดหงส์รัตนาราม
เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

ภายหลังที่สอบได้เป็นเปรียญประมาณ 1 เดือน 1 วัน เจ้าพระยายมราชได้มาขอเฝ้าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งในขณะนั้นเป็นนายพันตรี ผู้บังคับการ กรมทหารมหาดเล็ก เพื่อมาทูลว่าจะลาสึกและทูลขอฝากตัวเพื่อเข้าทำงาน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงพยายามเกลี้ยกล่อมมิให้สึก ก็ไม่สำเร็จ แต่ก็ทรงยอมรับที่จะให้เจ้าพระยายมราชไปปรนนิบัตรเมื่อจะทรงอุปสมบทที่วัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน ในพรรษานั้นเป็นเวลา ตลอด 3 เดือน ซึ่งทำให้ทรงรู้จักอุปนิสัยคุ้นเคยและโปรดเจ้าพระยายมราชว่าเป็นคนดีตั้งแต่นั้นมา

ตอนที่ 2 รับราชการครู

เจ้าพระยายมราชเข้ารับราชการเมื่ออายุเพียง 21 ปี เมื่อ พ.ศ. 2426 โดยเป็นครูฝึกหัดในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้รับเงินขั้นแรกเดือนละ 16 บาท แล้วต่อมาเล็กน้อยจึงได้เลื่อนขึ้นเป็นครูผู้ช่วย และให้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กด้วย จนในปีต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้พระเจ้าลูกเธอที่พระชันษาจะเข้าโรงเรียนได้ 4 พระองค์ มาเข้าเรียนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โดยให้อยู่ในการดูแลของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ซึ่งเป็นผู้ควบคุมโรงเรียนอยู่ด้วย พระเจ้าลูกเธอ 4 พระองค์ คือ

1. พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ ซึ่งต่อมาทรงเป็น กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

2. พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ซึ่งต่อมาทรงเป็นกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

3. พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม ซึ่งต่อมาทรงเป็นกรมหลวงปราจิณกิติบดี

4. พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ซึ่งต่อมาทรงเป็นจอมพล กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ทรงดำริที่จะให้พระเจ้าลูกเธอทั้ง 4 พระองค์ทรงพระอักษรอยู่ห้องเดียวกันโดยจะหาครูต่างหาก จึงได้โปรดคัดเลือกให้เจ้าพระยายมราชซึ่งยังเป็นครูผู้ช่วย สอนเฉพาะเจ้านาย 4 พระองค์โดยให้ใช้ห้องพระโรงของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเสด็จประทับอยู่ ณ พระตำหนักสวนกุหลาบ และให้เลื่อนขั้น ขึ้นเงินเดือนให้เป็น 48 บาท เสมอครูประจำชั้นอื่น ๆ ต่อมาพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอาภากรณ์เกียรติวงศ์ ซึ่งต่อมาเป็นนายพลเรือเอก กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ เสด็จไปเรียนกับเจ้าพระยายมราชอีกด้วย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้โปรดคอยสังเกตการเรียนรู้ของพระเจ้าลูกเธอทั้ง 5 พระองค์ และการปฏิบัติของครูที่มีต่อลูกศิษย์ ซึ่งเป็นชั้นพระเจ้าลูกเธอทั้ง 5 พระองค์ ปรากฏว่าการ

ถ่ายที่กรุงลอนดอน เมื่อครั้งเจ้าพระยายมราชยังเป็นขุนวิจิตรวรสาส์น
ร่วมกับเจ้านาย 4 พระองค์ และท่านผู้หญิงตลับ (พ.ศ. 2432)

เรียนรู้ได้ผลรวดเร็วและเจ้าพระยายมราชนั้นฉลาดในการสอนและการวางตัว คือ ไม่เหลาะแหละอย่างว่า "ประจบลูกศิษย์" แต่ก็ไม่วางตัวข่มเกินไป ทำให้พระเจ้าลูกเธอเคารพยำเกรงและโปรดปรานเจ้าพระยายมราชจนสนิทสนมด้วยหมดทุกพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ว่าจะส่งพระเจ้าลูกเธอทั้ง 4 พระองค์ไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2429 ส่วนพระองค์เจ้าอาภากรณ์ยังเด็กมากให้รอไว้ก่อน พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภด้วยว่าพระเจ้าลูกเธอได้ทรงศึกษาหนังสือไทยมาเพียงปีเดียว ถ้าทิ้งไปจะลืมเสีย จึงดำรัสสั่งให้ครูภาษาไทยไปยุโรปกับพระเจ้าลูกเธอสักคนหนึ่ง การเลือกก็ไม่มีปัญหาที่จะต้องหาใครอื่น เพราะมีเหมาะแต่เจ้าพระยายมราชคนเดียว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้กราบบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรดพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ "นายปั้นเปรียญ" เป็น "ขุนวิจิตรวรสาส์น" มีตำแหน่งในกรมอาลักษณ์ แผนกครู

ในระหว่างที่เจ้าพระยายมราชรับราชการถวายพระอักษรให้แก่พระเจ้าลูกเธอ 4 พระองค์ ณ กรุงลอนดอนประเทศอังกฤษนั้นจะใช้เวลาถวายพระอักษรภาษาไทยเพียงครึ่งวัน ส่วนอีกครึ่งวันว่างอยู่จึงได้ถือโอกาสไปจ้างครูชาวอังกฤษมาสอนภาษาอังกฤษให้ตนเองโดยใช้เงินเดือนของตนเองจ่ายให้แก่ครู ซึ่งในอังกฤษ เรียกว่า Tutor อยู่เป็นเวลาราว 3 ปี ก็พอดี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอได้รับพระบรมราชานุญาตให้เสด็จกลับมาเยี่ยมบ้าน เจ้าพระยายมราชก็ต้องตามเสด็จมาด้วย การมาเยี่ยมบ้านครั้งนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์ฯ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้พาพระเจ้าลูกเธอฯ มาทางสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น

ทำให้เจ้าพระยายมราชซึ่งตามเสด็จได้เห็นและได้ศึกษาสหรัฐอเมริกาซึ่งกำลังพัฒนา และได้ศึกษาประเทศญี่ปุ่นซึ่งกำลังสร้างประเทศอยู่เช่นกัน

เมื่อเจ้าพระยายมราชกลับมากรุงเทพฯ ได้ราว 2 เดือนก็ได้ไปกราบทูลสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ว่า ใคร่จะมีภรรยาให้เป็นหลักแหล่ง และทูลขอให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ไปทาบทามสู่ขอ คุณตลับ บุตรสาวคนโตของพระยาชัยวิชิตฯ (นาค) ซึ่งเคยให้ความเมตตาแก่เจ้าพระยายมราชตั้งแต่ยังรับราชการอยู่ที่สถานทูตไทยในกรุงลอนดอนด้วยกัน

ประมาณปลายปี พ.ศ. 2431 เจ้าพระยายมราชได้เข้าพิธีสมรสกับคุณตลับ และได้ร่วมกันตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอทั้ง 4 พระองค์กลับไปประเทศอังกฤษ โดยได้ผ่านประเทศพม่า อินเดีย อิตาลี และฝรั่งเศส ก่อนที่จะกลับถึงประเทศอังกฤษ ทำให้เจ้าพระยายมราชและท่านผู้หญิงตลับได้เห็นและศึกษาประเทศในยุโรปที่เก่าแก่รวมทั้งประเทศที่เป็นเมืองขึ้นฝรั่งอีกด้วย

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2434 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เสด็จไปเยี่ยมตอบราชสำนักต่าง ๆ ในยุโรปแทนพระองค์พระเจ้าอยู่หัวเพื่อนำเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของไทยไปถวายกษัตริย์ในยุโรป

สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ได้เดินทางตรงไปที่ประเทศอังกฤษก่อน และได้ขอให้เจ้าพระยายมราชเดินทางร่วมไปด้วยในฐานะเลขานุการส่วนพระองค์ เจ้าพระยายมราชจึงมีโอกาสได้ศึกษาและทำหน้าที่ราชการไปพร้อม ๆ กันในหลายประเทศ เริ่มต้นจากการพาพระเจ้าลูกเธอกรมหลวงนครไชยศรีฯ ไปฝากเรียนการทหารที่ประเทศเดนมาร์ก แต่

บังเอิญสมเด็จพระเจ้าคริสเตียนไปเยี่ยมพระเจ้าซาร์ฯ อยู่ที่รัสเซีย จึงต้องเดินทางต่อโดยได้เสด็จเยี่ยมราชสำนักเยอรมนี ที่กรุงเบอร์ลินเพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของไทยให้แก่พระเจ้าไกเซอร์ แล้วจึงเดินทางต่อไปยังราชสำนักของพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซีย พร้อมทั้งให้กรมหลวงนครไชยศรีฯ ถวายตัวต่อพระเจ้ากรุงเดนมาร์กเสียที่รัสเซียเลย

หลังจากนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ พร้อมด้วยคณะและเจ้าพระยายมราชก็เสด็จต่อไปยังราชสำนักของสุลต่านแห่งตุรกี ราชสำนักของประเทศกรีซ และราชสำนักของประเทศอิตาลี เพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของไทย ตามลำดับ ทำให้พระมหากษัตริย์ของประเทศในยุโรปและตุรกีมีความเป็นมิตรใกล้ชิดกับราชอาณาจักรไทยตั้งแต่นั้นมา

การเดินทางไปปฏิบัติหน้าที่ในคณะของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ในครั้งนั้นทำให้เจ้าพระยายมราชได้ศึกษาและปฏิบัติงานการทูตให้แก่ประเทศไทยเป็นอย่างมาก ประสบการณ์เหล่านั้นได้ช่วยหล่อหลอมให้เจ้าพระยายมราชมีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้นจากที่ได้เรียนภาษาอังกฤษกับครูกวดวิชาต่อมาอีก 6 ปี รวมเป็น 9 ปี

ท่านผู้หญิงยมราช ไปเฝ้าควีนวิกตอเรียกับเจ้าพระยายมราช เมื่อเป็นพระวิจิตรวรสาส์น เลขานุการสถานทูตลอนดอน ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)

เมื่อเจ้าพระยายมราชกลับมาประเทศอังกฤษอีกครั้งหนึ่งก็ได้รับมอบหมายให้ถวายพระอักษรภาษาไทยให้แก่สมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งภายหลังได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 6 ก่อนเข้าโรงเรียนในอังกฤษ

เจ้าพระยายมราชจึงได้รับพระมหากรุณาในความสนิทสนมจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าลูกเธอทั้ง 4 พระองค์ และเมื่อพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้เสด็จสวรรคตและพระเจ้าลูกเธอทั้ง 4 พระองค์ได้สิ้นพระชนม์ไปทุกพระองค์ เจ้าพระยายมราชได้เขียนคำรำพันไว้อย่างประทับใจเป็นที่สุด

"ข้าพเจ้าเคยถวายพระอักษรพระเจ้าลูกเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถฯ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงปราจิณกิติบดี และกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช แต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ที่พระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ เมื่อเสด็จไปทรงศึกษาวิชา ณ ประเทศยุโรป พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าตามเสด็จไปอยู่ด้วยถึง 9 ปี แม่ตลับไปทีหลังอยู่ 6 ปี ท่านทั้ง 4 พระองค์ทรงพระเมตตาสัญญากับข้าพเจ้าไว้ว่า ถ้าข้าพเจ้าตายท่านจะช่วยกันทรงเผาผีจะมิให้บุตรภรรยาต้องวุ่นวาย ข้าพเจ้านึกดีใจมาก และหวังเต็มที่ว่าอย่างไร ๆ ก็คงไม่พลาด เพราะมีถึง 4 พระองค์ด้วยกัน และบางพระองค์ก็เท่ากับว่าได้ทรงเริ่มต้นบ้างแล้ว คือ เวลาข้าพเจ้าป่วย ทรงพระอุตสาหะเสด็จมาพยาบาล แต่อนิจจายังไม่ทันไร ท่านมาสิ้นพระชนม์ไปเสียก่อนข้าพเจ้าหมดแล้ว โดยพระชนมพรรษายังน้อยอยู่ทั้งนั้น แทนที่ท่านจะทรงเผาผีข้าพเจ้า ข้าพเจ้ากลับต้องถวายพระเพลิงพระศพท่านและรับพระอัฐิท่านด้วยความเศร้าสลดใจเสียอีก ในกรมพระจันทบุรีนฤนาถฯ เป็นพระองค์สุดท้าย ยังซ้ำทรงไว้อาลัยให้คิดถึงมากขึ้น คือ

ทั้งในกรมหลวงราชบุรีและในกรมพระจันทบุรีฯ เมื่อจะเสด็จไปรักษาพระองค์ยังเมืองนอก ข้าพเจ้าไปส่ง เวลาจะทรงอำลา รับสั่งแก่ข้าพเจ้าเป็นลางว่า "บางทีครูจะไม่ได้เห็นฉันอีก" รับสั่งอย่างเดียวกันทั้ง 2 พระองค์ เวลาก็ห่างไกลกันหลายปี แล้วก็ไม่ได้กลับมาเห็นกันอีกจริง ๆ ดังนี้ใช่แต่เท่านั้น ยังมีเครื่องปลงอีก คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงดำรงพระชนม์อยู่ ได้เคยมีพระราชกระแสรับสั่งแก่ข้าพเจ้าว่า "ฉันก็เคยเป็นศิษย์เจ้าพระยายมราชเหมือนกัน ฉันยังได้เติมสร้อยสมญาเจ้าพระยายมราชลงในสุพรรณบัฏว่า ฉัฏฐมราชครุฐานวโรปการี ให้เป็นหลักฐาน ถ้าเจ้าพระยายมราชตาย ฉันจะต้องนุ่งขาวให้" เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ ที่ยังทรงพระมหากรุณาระลึกถึงความหลังจึงมีพระราชกระแสรับสั่งเช่นนี้ เป็นที่ปิติยินดีของข้าพเจ้าอย่างเหลือเกิน แต่ลงปลายก็เปล่าอีกเหมือนกัน ยังมิทันที่จะได้ทรงพระภูษาขาวพระราชทานเป็นเกียรติยศแก่ศพข้าพเจ้า ก็มาเสด็จสวรรคตเสียก่อน ข้าพเจ้ากลับต้องนุ่งขาวถวายพระบรมศพฉลองพระเดชพระคุณด้วยความเศร้าโศกาลัยเป็นอย่างยิ่ง เป็นการไม่เที่ยงแท้อยู่ดังนี้"

ตอนที่ 3 เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช

เมื่อเจ้าพระยายมราชกลับมาเมืองไทย ได้เข้ารับราชการเป็นเลขานุการเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งในขณะนั้นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย คือ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทำให้เจ้าพระยายมราชได้ใกล้ชิดกับงานปรับปรุงการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ซึ่งกำลังเริ่มพร้อม ๆ กับการปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

รูปหมู่ถ่ายเมื่อครั้งยังเป็นพระวิจิตรวรสาส์น ข้าหลวงพิเศษจัดการปกครอง จังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจังหวัดสงขลา (พ.ศ. 2439)

พอดีข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกประจำอยู่ ณ เมืองภูเก็ต ขอลาป่วย 6 เดือน จึงจะต้องส่งคนไปรักษาการแทน สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ จึงตัดสินพระทัยส่งเจ้าพระยายมราชซึ่งยังเป็นพระวิจิตรวรสาส์นไปรักษาการแทน เมื่อเจ้าพระยายมราชเดินทางไปถึงเมืองสงขลาแล้ว ข้าหลวงใหญ่ที่เมืองภูเก็ตกลับของดการลา สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ จึงขอพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพระยายมราชเป็นข้าหลวงพิเศษตรวจการเมืองสงขลาและนครศรีธรรมราช เพื่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยพิจารณาจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลต่อไป

พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสสงขลาและเมืองต่าง ๆ ในเขตปักษ์ใต้ได้ทรงสังเกตเห็นความเจริญ และเมื่อได้รับสั่งถามถึงการงานต่าง ๆ เจ้าพระยายมราชก็กราบทูลชี้แจงได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง จึงทรงเห็นว่าเจ้าพระยายมราชเป็นผู้มีสติปัญญาและความสามารถ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์จากพระวิจิตร

วรสาส์นขึ้นเป็น "พระยาสุขุมนัยวินิต" และโปรดเกล้าฯ ให้เป็น "ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช" รับผิดชอบการปกครองจังหวัดในภาคใต้ตั้งแต่สุราษฎร์ธานีไปจนสุดเขตแดน ซึ่งในขณะนั้นยังเรียกกันว่า "เมืองแขกทั้งเจ็ด" คือ เมืองตานี เมืองยะหริ่ง เมืองสายบุรี เมืองระแงะ เมืองรามัน เมืองยะลา และเมืองหนองจิก ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็นจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล และส่วนหนึ่งของจังหวัดสงขลานั่นเอง

ขณะที่เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลฯ อยู่นั้น เจ้าพระยายมราชได้ปรับปรุงการปกครองให้ประชาชนที่ถือศาสนามุสลิมได้ปกครองตนเอง ไม่ถูกข่มขู่รังแก เพื่อให้สำนึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทำให้การดำรงชีวิตดีขึ้นตามลำดับและให้ประชาชนมีความเสมอภาคกันโดยทั่วหน้า

ถ่ายเมื่อครั้งยังเป็นพระยาสุขุมนัยวินิต สมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช (พ.ศ. 2448)

ในด้านการพัฒนานั้น เจ้าพระยายมราชได้รับความร่วมมือจากราษฎรมาร่วมกันขุดคลองสำคัญ ๆ หลายคลองที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักในการเดินทางและการขนส่งสินค้าทำให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจขึ้นอย่างรวดเร็ว และยังเป็นเส้นทางส่ง "น้ำจืด" ไปให้ประชาชนใช้โดยทั่วไปโดยเฉพาะในอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ซึ่งภายหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนาม คลองส่งน้ำจืดไปอำเภอปากพนังว่า "คลองสุขุม"

เจ้าพระยายมราชได้ร่วมกับพระภิกษุโดยเฉพาะ "อาจารย์ปาน" แห่งนครศรีธรรมราช ชักชวนราษฎรให้ช่วยกันขุดคลองและสร้างถนนหลายสาย ข้ามภูเขามายังจังหวัดทางทิศตะวันตก เช่น จังหวัดตรังและพัทลุง ทำให้เกิดการขนส่งสินค้าและการพัฒนาการเกษตรและการค้ารวมตลอดไปถึงการให้การศึกษา

เจ้าพระยายมราชเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลฯ อยู่ในมณฑลปักษ์ใต้เป็นเวลา 10 ปี ซึ่งขณะนั้นได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดินโดยเปลี่ยนจากระบบ เวียง วัง คลัง นา ซึ่งมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นระบบ กระทรวง ทบวง กรม และได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราชในขณะที่เป็นพระยาสุขุมนัยวินิต มาเป็น "เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ"

ตอนที่ 4 เป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ

พ.ศ. 2449 เจ้าพระยายมราชอายุได้ 44 ปีและยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสุขุมนัยวินิต ได้มีรับสั่งให้กลับมากรุงเทพฯ ในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ซึ่งในสมัยนั้นรับผิดชอบสั่งราชการ 3 กรม คือ กรมรถไฟ กรมไปรษณีย์โทรเลข และกรมโยธา

กรมรถไฟกำลังก่อสร้างทางรถไฟสายเหนือจากกรุงเทพฯ ไปเชียงใหม่ กรมไปรษณีย์โทรเลขกำลังสร้างงานไปรษณีย์และโทรเลขให้ใช้ได้ทั่วพระราชอาณาจักร และกรมโยธาจะรับผิดชอบงานก่อสร้างถนนและสะพาน แต่ในขณะนั้นยังต้องรับผิดชอบในการก่อสร้างพระราชวังนอกพระบรมมหาราชวัง เช่น พระราชวังดุสิตฯ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 และเป็นพระราชวังที่จะต้องใช้ต้อนรับพระราชอาคันตุกะที่เสด็จมาจากยุโรป จึงต้องมีความสง่างามทั้งในสายตาของเจ้านายฝรั่งและมีเอกลักษณ์ของไทยเราเองอยู่ด้วย นอกจากนั้นเจ้าพระยายมราชต้องรับผิดชอบในการควบคุมการก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม เพื่อเป็นที่ประดิษฐานของพระราชบัลลังก์และเศวตฉัตรของพระมหากษัตริย์ไทยอีกด้วย

เจ้าพระยายมราชเป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการอยู่ประมาณ 2 ปี ก็เป็นเวลาเดียวกับที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์จะให้มาช่วยจัดเรื่องการเกณฑ์ทหารในมณฑลกรุงเทพฯ เพื่อให้กองทัพไทยมีกำลังพลพอสำหรับการป้องกันราชอาณาจักร

ตอนที่ 5 เป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล

เมื่อได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราชมารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนครบาลแล้วนั้น เจ้าพระยายมราชได้เริ่มงานเกณฑ์ทหารในกรุงเทพฯ ซึ่งเต็มไปด้วยความยากลำบาก เพราะคนที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ นั้นเป็นคนเร่ร่อนจำนวนมากมักจะไม่มีอาชีพเป็นหลักแหล่ง เป็นหัวขโมยลักเล็กขโมยน้อยก็มี เป็นคนที่ไม่รู้จักหลักแหล่งเดิมก็มาก แล้วยังมีคนต่างชาติ เช่น จีนและแขกชนิดต่าง ๆ ลักลอบเข้าเมืองอีกเป็นจำนวนไม่น้อย คนเร่ร่อนต่าง ๆ นี้ หากเป็นชายฉกรรจ์ที่จะเกณฑ์เป็นทหารได้ก็ยังมีโรคติดต่ออีกมากมาย เช่น วัณโรค และโรคผิวหนังต่าง ๆ จึงต้องรักษาให้ก่อนที่จะเกณฑ์เข้าเป็นทหารได้ด้วยความบากบั่น ทรหดอดทนและความคิดที่สามารถแก้ปัญหาได้ ทำให้เจ้าพระยายมราชสามารถดำเนินการตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารได้สำเร็จเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุขุมนัยวินิต เป็น "เจ้าพระยายมราช" เมื่อปีพุทธศักราช 2451

เจ้าพระยายมราชในฐานะเสนาบดีกระทรวงนครบาลใหม่นี้มีหน้าที่เพิ่มขึ้นกว่าเสนาบดีนครบาลคนเดิมเป็นอันมาก เนื่องด้วยพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้รับงานก่อสร้างพระมหาปราสาทราชวังมาจากกระทรวงโยธาธิการ เพราะทรงเชื่อในความละเอียดรอบคอบและความสามารถของเจ้าพระยายมราชในการปฏิบัติราชการที่ใกล้พระราชหฤทัยของพระเจ้าอยู่หัว เช่น การก่อสร้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้าอยู่หัวเอง และพระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งเป็นที่ประทับของพระราชบัลลังก์ เป็นต้น

เจ้าพระยายมราชยังต้องรับงานสุขาภิบาลของกรุงเทพมหานครจากกระทรวงเกษตรโดยจะต้องทำงานก่อสร้างเพื่อประชาชน ที่สำคัญที่สุดในสมัยนั้น ก็คือ การสร้างเขื่อนและประตูกั้นน้ำในลำคลองในกรุงเทพฯ เพื่อให้มีการเก็บกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง และระบายถ่ายน้ำ ให้น้ำในลำคลองสะอาดขึ้นในฤดูฝน ซึ่งเป็นการป้องกันและลดอันตรายจากโรคระบาดที่ร้ายแรง เช่น อหิวาตกโรค ไข้รากสาด และโรคอื่น ๆ ที่มาจากน้ำใช้ ทำให้มีประชาชนเสียชีวิตปีละหลายหมื่นคน และยังได้โปรดเกล้าฯ ให้เริ่มงานประปา ซึ่งหมายถึง การใช้น้ำสะอาดจากท่อแทนที่จะต้องใช้น้ำในแม่น้ำลำคลองและท้องร่องตามสวน งานประปานั้นรวมถึงการขุดคลองประปาที่ยังคงใช้อยู่จนทุกวันนี้เพื่อชักน้ำจืดจากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือกรุงเทพฯ มายังโรงกรองน้ำที่สามเสน โดยต้องทำท่อไซฟอนลอดคลองอื่นที่มีอยู่เดิม รวมทั้งการสร้างท่อประปาขนาดต่าง ๆ ไปยังบ้านเรือนของประชาชนอีกด้วย

การประปาต้องอาศัยกระแสไฟฟ้าในการสูบน้ำ กรองน้ำ และส่งน้ำอีกเป็นอันมาก จึงต้องสร้างโรงไฟฟ้าที่สามเสน เพื่อนำกระแสไฟฟ้าราคาถูกมาใช้ในการประปา และมาช่วยให้ประชาชนในกรุงเทพฯ ตอนเหนือมีไฟฟ้าใช้ด้วย บริษัททำกระแสไฟฟ้าของฝรั่งที่ได้รับสัมปทานที่วัดเลียบ ส่งกระแสไฟฟ้าขายให้ประชาชนเฉพาะในกรุงเทพฯ ตอนใต้เท่านั้น และมีราคาแพงมาก

เจ้าพระยายมราชเสนาบดีกระทรวงนครบาลยังได้จัดระเบียบการปกครองท้องที่ในมณฑลกรุงเทพฯ ให้มีลักษณะสอดคล้องกับผู้ที่อาศัยอยู่ โดยให้มี "อำเภอชั้นใน" ซึ่งเป็นพระบรมมหาราชวัง วังของเจ้านาย และที่พักอาศัยของข้าราชการผู้ใหญ่ "อำเภอชั้นกลาง" ซึ่งเป็นที่ประกอบธุรกิจของชาวต่างชาติที่มาสร้างธุรกิจการค้า เช่น เขตที่คนจีนและฝรั่งทำการค้า และ "อำเภอชั้นนอก" ซึ่งเป็นพื้นที่ชานเมืองที่มีจีนปลูกผักแขกเลี้ยงวัว และบ้านพักของฝรั่ง ซึ่งแต่ละเขตต้องการระเบียบการปกครอง การรักษาความปลอดภัย และบริการจากรัฐบาลที่แตกต่างกัน

การปฏิบัติหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงนครบาลคนใหม่นี้เป็นที่ต้องพระราชอัธยาศัยของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างยิ่ง จนเมื่อวันเกิดอายุ 48 ปีของเจ้าพระยายมราช พระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชหัตถเลขาอวยพรมาถึงเจ้าพระยายมราช โดยได้มีรับสั่งว่าเป็น "คู่บารมี" ของพระองค์ นับว่าเป็นเกียรติยศอันสูงส่งจากพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระปิยมหาราช

ตอนที่ 6 เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 6 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รวมกระทรวงนครบาลเข้ากับกระทรวงมหาดไทย และให้เจ้าพระยายมราชเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

งานที่สำคัญงานหนึ่ง คือ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราช จัดการรวมกรมพลตระเวนนครบาล ซึ่งเคยอยู่ในสังกัดกระทรวงนครบาลเข้ากับกรมพลตระเวนภูธรซึ่งเคยสังกัดอยู่ในกระทรวงมหาดไทย เข้าเป็น "กรมตำรวจ" ในกระทรวงมหาดไทย พลตระเวนครบาลซึ่งเคยทำหน้าที่ตำรวจนั้นเดิมเกณฑ์เด็กหนุ่มอายุ 18 ปี มาทำหน้าที่ตำรวจโดยไม่ได้รับการฝึกใด ๆ ทั้งสิ้นและไม่มีเงินเดือนมีแต่เบี้ยเลี้ยงและเครื่องแบบแจกโดยทางการ ส่วนพลตระเวนภูธรก็เป็นเด็กหนุ่มอายุ 18 ปีที่ถูกเกณฑ์มาเช่นกัน แต่ได้รับการฝึกในการขี่ม้าลาดตระเวนและการใช้อาวุธปืนอยู่บ้าง การปฏิบัติหน้าที่ของพลตระเวนทั้งสองประเภทจึงไม่ค่อยจะมีประสิทธิภาพในการรักษาความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนได้มากนัก ประชาชนจึงต้องอาศัยกำนันผู้ใหญ่บ้าน และขณะนั้นสังคมยังเป็นสังคมที่สงบอยู่บ้าง

เจ้าพระยายมราชได้ขอพระบรมราชานุญาตจัดให้ตำรวจเป็นข้าราชการโดยได้รับเงินเดือนและมีอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป ทำให้ตำรวจมีขีดความสามารถที่จะรักษาความปลอดภัยให้แก่ประชาชนมากขึ้น และเนื่องจากประเทศไทยได้เริ่มมีชาวต่างชาติโดยเฉพาะฝรั่งเข้ามาทำการค้าขายเพิ่มขึ้น จึงได้มีการเรียกร้องในเรื่องความปลอดภัยผ่านขุนนางที่เป็นฝรั่งขึ้นมาเป็นอันมาก พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงเห็นว่าข้าราชการตำรวจของเจ้าพระยายมราชทำงานได้ตามความจำเป็น จึงได้

โปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มจำนวนข้าราชการตำรวจเปลี่ยนจากตำรวจเกณฑ์เป็นข้าราชการตำรวจรับเงินเดือนทั้งหมด เจ้าพระยายมราชในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จึงได้เริ่มปรับปรุงให้ตำรวจมีการติดตามผู้ร้ายข้ามเขตจังหวัด และให้มีความสามารถในการทำคดีฟ้องร้องเช่นในเมืองฝรั่ง และให้ถือว่าการจับผู้ร้ายเป็นหน้าที่ปกติของตำรวจ มิใช่เป็นความชอบพิเศษ

การก่อสร้างการประปากรุงเทพฯ ได้เสร็จสมบูรณ์ขึ้นในรัชกาลที่ 6 ประชาชนเริ่มสนใจที่ใช้น้ำประปาจากท่อแม้ว่าต้องเสียเงินซื้อ ทำให้โรคระบาดที่เกิดขึ้นจากการใช้น้ำในแม่น้ำลำคลองลดน้อยลงจนแทบจะหมดไป โรคระบาดที่ร้ายแรง เช่น อหิวาตกโรค ก็เริ่มจะหายไป นับว่าการสุขาภิบาลของประชาชนในกรุงเทพฯ ดีขึ้น และยังได้มีพระบรมราโชบายให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทำถนนลาดยางและถนนคอนกรีตในกรุงเทพฯ ฝุ่นละอองในฤดูแล้งจึงน้อยลง และในฤดูฝนถนนเส้นหลัก ๆ จะหายเป็นโคลนตม ประชาชนเริ่มนำรถยนต์เข้ามาใช้ในประเทศไทยและในกรุงเทพฯ มากขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้เองที่พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้คนไทยมีนามสกุล และเพื่อให้คนไทยระลึกถึงบรรพบุรุษที่ประกอบคุณงามความดี จะได้รักษาไว้ซึ่งความดีงามของสกุลของตนไว้ จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขนานนามสกุลขึ้นในปี พ.ศ. 2456

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานนามสกุล "สุขุม" ให้แก่เจ้าพระยายมราช เป็นนามสกุลแรกในประเทศไทย เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2456 และต่อมาได้

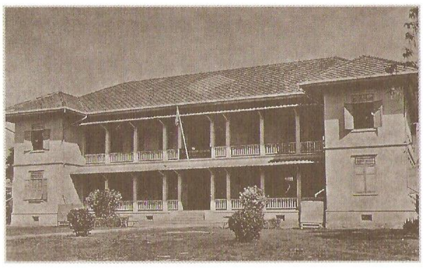
พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ อันเป็นโบราณมงคล นพรัตน์ราชวราภรณ์ให้แก่เจ้าพระยายมราชอีกด้วย

ตอนที่ 7 เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

เจ้าพระยายมราชได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่ออายุ 63 ปี ในปี พ.ศ. 2468 รวมเวลาในตำแหน่งเสนาบดี 20 ปี และรวมเวลารับราชการทั้งสิ้น 43 ปี

ในปี พ.ศ. 2469 เจ้าพระยายมราชได้บริจาคที่ดินริมแม่น้ำสุพรรณพร้อมด้วยเงินสดส่วนตัวอีก 40,000 บาท สร้างโรงพยาบาลและมอบให้รัฐบาลดำเนินการ เพื่อรักษาพยาบาลประชาชนในจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งทางการได้ขนานนามว่า “โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)”

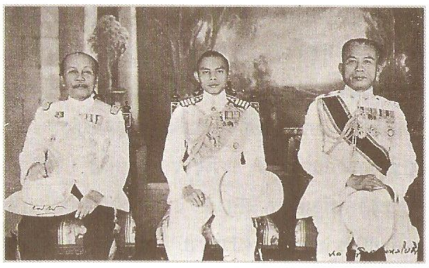
ก่อนนั้น เจ้าพระยายมราชได้บริจาคเงินสร้างประตูเข้าออกและรั้วหน้าโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เพื่ออุทิศถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ หรือสมเด็จพระพันปีหลวง และต่อมาก็ได้บริจาคเงิน

โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งท่านเจ้าพระยายมราชได้สร้างขึ้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี และได้ทำพิธีเปิดเมื่อ พ.ศ. 2469

ส่วนตัวอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างตึกชั้นเดียวขนาดใหญ่ 2 หลังให้แก่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เพื่อเป็นที่รักษาคนไข้โรคมะเร็ง โรคสตรี และสำหรับคนคลอดบุตรด้วย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาทรงเปิดตึกทั้งสองแล้วพระราชทานนามว่า “โรงพยาบาลของเจ้าพระยายมราช”

หลังจากที่ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแล้ว เมื่อปลายปี พ.ศ. 2477 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้เสด็จขึ้นครองราชย์ตามระบอบการปกครองประชาธิปไตย เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์อยู่ยังทรงบริหารพระราชภาระไม่ได้ สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติตั้ง “คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์” พระมหากษัตริย์ขึ้นคณะหนึ่ง อันมี

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ. 2478
เจ้าพระยายมราช พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา (ประธาน) พลเอกเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน

เจ้าพระยายมราชเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ด้วยผู้หนึ่ง คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ทำหน้าที่พระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งจะต้องทำงานร่วมกับคณะรัฐมนตรีซึ่งทำหน้าที่ฝ่ายบริหารและสภาผู้แทนราษฎรซึ่งทำหน้าที่ฝ่ายนิติบัญญัติ

เจ้าพระยายมราชซึ่งเคยเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาเป็นเวลานาน ได้ช่วยให้คณะผู้สำเร็จราชการ ปฏิบัติหน้าที่ประสานกับฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติด้วยความราบรื่นเรียบร้อยโดยได้รักษาศักดิ์ศรีและความสง่างามของสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ได้ตลอดมา

เจ้าพระยายมราชถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ขณะที่อยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยมีบุตรและธิดาสืบทอด 13 คน คือ

1. พระยาสุขุมนัยวินิต (สวาสดิ์ สุขุม)
2. หลวงพิสิฐสุขุมการ (ประพาส สุขุม)
3. หม่อมประยูร โสณกุล ณ อยุธยา ในกรมพิทยลาภพฤฒิยากร
4. พระพิศาลสุขุมวิท (ประสบ สุขุม)
5. ประยงค์ สุขุม
6. ประสาท สุขุม
7. หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม)
8. ประนอม ณ นคร
9. ประวัติ สุขุม
10. คุณหญิงรามราฆพ (ประจวบ พึ่งบุญ ณ อยุธยา)
11. พลตำรวจตรี นิตย์ สุขุม
12. ปอง นิติพน
13. ประณีต ณ นคร

ประวัติอนุสาวรีย์เจ้าพระยายมราช
ณ โรงพยาบาลสุพรรณบุรี

เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ได้ประกอบคุณงามความดีและได้รับใช้แผ่นดินมา เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มาจนถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 จึงได้มีการสร้างอนุสาวรีย์ไว้ ณ โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราชในจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งท่านเป็นผู้บริจาคเงินส่วนตัวพร้อมที่ดินสร้างให้เป็นสถานที่รักษาพยาบาลประชาชนในสุพรรณบุรีบ้านเกิดของท่านและจังหวัดใกล้เคียง

ทางจังหวัดสุพรรณบุรีและโรงพยาบาลเจ้าพระยายมราชได้กำหนดให้วันที่ 20 มกราคมของทุกปีเป็นวันที่ประกอบศาสนกิจอุทิศส่วนกุศลและนำพวงมาลามาแสดงความเคารพต่อเจ้าพระยายมราช ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2499 โดยหน่วยราชการ สถาบันการศึกษา และสถาบันต่าง ๆ ในจังหวัดสุพรรณบุรีจะนำขบวนมาพร้อมกับพวงมาลามาประดับไว้ ณ อนุสาวรีย์ในโรงพยาบาล

โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ในปัจจุบันเป็นโรงพยาบาลขนาดใหญ่และเป็นศูนย์ระดับภาคที่ให้บริการรักษาพยาบาลแก่ประชาชนที่มีความก้าวหน้าทางวิชาการแพทย์ แขนงต่าง ๆ กว้างขวางกว่าโรงพยาบาลประจำจังหวัดธรรมดา โรงพยาบาลบริหารโดยแพทย์จากกระทรวงสาธารณสุข และได้รับการสนับสนุนเอื้อเฟื้อจากประชาชนในจังหวัดสุพรรณบุรีและผู้มีอุปการคุณที่ช่วยให้โรงพยาบาลเจ้าพระยา

เจ้าพระยายมราชซึ่งเคยเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาเป็นเวลานาน ได้ช่วยให้คณะผู้สำเร็จราชการ ปฏิบัติหน้าที่ประสานกับฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติด้วยความราบรื่นเรียบร้อยโดยได้รักษาศักดิ์ศรีและความสง่างามของสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ได้ตลอดมา

เจ้าพระยายมราชถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ขณะที่อยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยมีบุตรและธิดาสืบทอด 13 คน คือ

1. พระยาสุขุมนัยวินิต (สวาสดิ์ สุขุม)
2. หลวงพิสิฐสุขุมการ (ประพาส สุขุม)
3. หม่อมประยูร โสณกุล ณ อยุธยา ในกรมพิทยลาภพฤฒิยากร
4. พระพิศาลสุขุมวิท (ประสบ สุขุม)
5. ประยงค์ สุขุม
6. ประสาท สุขุม
7. หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม)
8. ประนอม ณ นคร
9. ประวัติ สุขุม
10. คุณหญิงรามราฆพ (ประจวบ พึ่งบุญ ณ อยุธยา)
11. พลตำรวจตรี นิตย์ สุขุม
12. ปอง นิติพน
13. ประณีต ณ นคร

ประวัติอนุสาวรีย์เจ้าพระยายมราช
ณ โรงพยาบาลสุพรรณบุรี

เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ได้ประกอบคุณงามความดีและได้รับใช้แผ่นดินมา เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มาจนถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 จึงได้มีการสร้างอนุสาวรีย์ไว้ ณ โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราชในจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งท่านเป็นผู้บริจาคเงินส่วนตัวพร้อมที่ดินสร้างให้เป็นสถานที่รักษาพยาบาลประชาชนในสุพรรณบุรีบ้านเกิดของท่านและจังหวัดใกล้เคียง

ทางจังหวัดสุพรรณบุรีและโรงพยาบาลเจ้าพระยายมราชได้กำหนดให้วันที่ 20 มกราคมของทุกปีเป็นวันที่ประกอบศาสนกิจอุทิศส่วนกุศลและนำพวงมาลามาแสดงความเคารพต่อเจ้าพระยายมราช ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2499 โดยหน่วยราชการ สถาบันการศึกษา และสถาบันต่าง ๆ ในจังหวัดสุพรรณบุรีจะนำขบวนมาพร้อมกับพวงมาลามาประดับไว้ ณ อนุสาวรีย์ในโรงพยาบาล

โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ในปัจจุบันเป็นโรงพยาบาลขนาดใหญ่และเป็นศูนย์ระดับภาคที่ให้บริการรักษาพยาบาลแก่ประชาชนที่มีความก้าวหน้าทางวิชาการแพทย์ แขนงต่าง ๆ กว้างขวางกว่าโรงพยาบาลประจำจังหวัดธรรมดา โรงพยาบาลบริหารโดยแพทย์จากกระทรวงสาธารณสุข และได้รับการสนับสนุนเอื้อเฟื้อจากประชาชนในจังหวัดสุพรรณบุรีและผู้มีอุปการคุณที่ช่วยให้โรงพยาบาลเจ้าพระยา

ยมราชสามารถให้บริการแก่ผู้เจ็บไข้เพิ่มขึ้นทุกปี ทั้งในด้านจำนวนคนไข้และด้านความสามารถในการรักษาพยาบาล จึงเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่ที่เจ้าพระยายมราชได้เริ่มไว้ให้ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2456

ในปี พ.ศ. 2544 แท่นฐานของอนุสาวรีย์ ซึ่งได้ก่อสร้างไว้ถึง 45 ปี มาแล้วมีความเก่าทรุดโทรม กรมศิลปากร โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช และลูกหลานผู้สืบทอดดำริร่วมกันว่า ควรมีการบูรณะปรับปรุงให้สง่างามขึ้นกว่าเดิม โดยใช้หินแกรนิตหุ้มประดับฐานแท่นให้มีความคงทนถาวรและงดงามยิ่งขึ้น จึงได้ขอให้กรมศิลปากรออกแบบการปรับปรุงแท่นฐานใหม่ พร้อมทั้งควบคุมการก่อสร้างร่วมกับทางโรงพยาบาล

เพื่อให้เกียรติประวัติของเจ้าพระยายมราชที่อนุสาวรีย์ชัดเจนแจ่มแจ้งขึ้นจึงได้นำหินแกรนิตสีแดงสลักเป็นตัวหนังสือสีทองประดับไว้รอบแท่นทั้ง 4 ด้านดังนี้ คือ

1. ด้านหน้า แสดง ตรามานพปั้นหม้อ ตราสกุลสุขุม ชื่อ ยศ ตำแหน่ง เครื่องราชอิสริยาภรณ์ วัน ชาตะ และวันอสัญกรรม ดังนี้

เจ้าพระยายมราช
(ปั้น สุขุม)

มหาอำมาตย์นายก นายพลเสือป่า นายพันเอก นายนาวาอากาศเอก เปรียญ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสนาบดีกระทรวงนครบาล เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

นพรัตน์ราชวราภรณ์ ปฐมจุลจอมเกล้า มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก มหาวชิรมงกุฎ มหาโยธินตราธิบดี รัตนวราภรณ์ วัลภาภรณ์ เหรียญรัตนาภรณ์ วปร และ อปร ชั้นที่ 1

ชาตะ พุทธศักราช 2405
ที่จังหวัด สุพรรณบุรี

อสัญกรรม พุทธศักราช 2481
ในตำแหน่ง
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
ในรัชกาลที่ 8

2. ด้านขวา แสดง ข้อความในพระราชหัตถเลขาของพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ว่าเป็น “คู่บารมี”

บ้านปืน เพ็ชรบุรี

๔๓

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

เจ้าพระยายมราช

พรุ่งนี้จะเป็นวันทำบุญอายุครบ ๔ รอบ อันเป็นที่ผูกใจจำมั่นอยู่นั้น จึงขอจดหมายฉบับนี้ให้พร

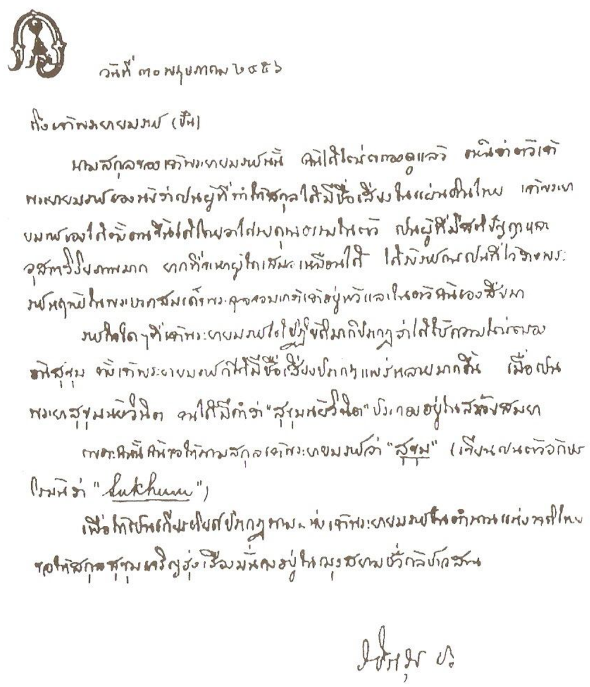
ขอให้มีอายุยืนนาน ปราศจากโรคภัยอันเป็นที่ตั้งแห่งกำลังกาย และกำลังปัญญา ที่จะได้ทำการอันหนักสำหรับน่าที่ให้สำเร็จได้ตลอด

แท้จริงราชการที่เราทำอยู่ด้วยกันบัดนี้เป็นการที่คนเกิดมาคู่บารมีกันจึงจะทำได้ เพราะเป็นการยาก การหนัก ซึ่งคนสามัญจะเห็นความให้ตลอดได้ยาก ขอเสี่ยงบารมีของตัวเองให้พรเจ้าพระยายมราชด้วยเดชความสัตยสุจริต ปรารถนาดีต่อประชาชนแลชาติภูมิ ขอให้พรทั้งปวงประสิทธิ์แก่เจ้าพระยายมราชด้วยความสัจอันกล่าวอ้างนี้

ได้ส่งซองบุหรี่มาเป็นของขวัญ ขอให้ไว้เป็นที่หมายน้ำใจ และเป็นสวัสดิมงคลด้วยเทอญ

จุฬาลงกรณ์ ปร.

3. ด้านซ้าย แสดง พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระราชทานนามสกุล “สุขุม” เป็นนามสกุลแรกในประเทศไทย

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๕๖

ถึงเจ้าพระยายมราช (ปั้น)

("Sukhum")

4. ด้านหลัง แสดง พระนิพนธ์ของเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ สดุดีเจ้าพระยายมราชไว้ดังนี้

มังคลาเศียรวาท ประสาธแด่
มหาอำมาตย์นายก เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ณ วันเกิด
ครบ ๖๕ ปี ๑๔ กรกฎ พุทธศก๊ ๒๔๗๐

เจ้าพระยายมราช		นักปราชญ์เถ้า
รู้การเก่า	การใหม่	เปรื่องใจลิ้น
เป็นเสนาบดี	สยาม	สามแผ่นดิน
นับเป็นชิ้น	เอกอ้าง	ขุนนางไท
ยิ่งยศฐาน์	สพายตรา	นพรัตน์
เทียมกษัตริย์	ราชนิกูล	ปูนผู้ใหญ่
มหาอำมาตย์	นายก	ยกย่องไว้
สมฝักใฝ่	ไญยธรรม์	กตัญญูตา
ก่องเกาศล	ผลสนอง	ผยองเผ่า
โดยรักเจ้า	รักชาติ	ศาสนา
ไม่หยองเกิน	หยิ่งเกิน	เพลินบุญญา
วางสมอาตม์	วาศนา	น่าเคารพ
ญาตมิต	สนิธห่าง	ต่างนิยม
สมาคม	ผงมจิต	ผิดประจบ
คนเช่นนี้	มีน้อย	มิค่อยพบ
ใครประสพ	คบคุ้น	น่าอุ่นใจ

เอิบอนุสร์	ดุษดี	ไมตรีจิต
จึ่งลิขิต	คุณาทร	อวยพรให้
เกษมสุข	ทุกทิวัส	วิรัติภัย
อนามัย	มิ่งสมาน	เนานานเทิญ ฯ

ศุภมัสดุ

พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ส่วนรูปหล่อสัมฤทธิ์เท่าตัวจริงของเจ้าพระยายมราชนั้น ปั้นและหล่อ โดยปรมาจารย์ศิลป์ พีระศรี ยังคงมีความงดงามเหมือนเดิม กรมศิลปากรได้ทำความสะอาดตามหลักวิชาการเพื่อให้ผิวโลหะของรูปหล่ออยู่ในสภาพที่งดงามและคงทนถาวรตลอดไปอีกด้วย

แต่เนื่องจากทางราชการยังไม่มีงบประมาณ ทางหลานเหลนของเจ้าพระยายมราชจึงได้รับอาสาจัดหาเงินบริจาคเพื่อการนี้รวมทั้งการปรับปรุงรั้วและป้ายชื่อของโรงพยาบาลได้ครบถ้วน โดยเริ่มงานในปี 2544 และเสร็จเรียบร้อยภายในปีเดียวกัน พร้อมจะมีการทำบุญประจำปีในวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2545

การจัดหาเงินเพื่อการปรับปรุงครั้งนี้ได้รับจากการบริจาคของหลานและเหลนของเจ้าพระยายมราชดังมีรายชื่อดังนี้ คือ

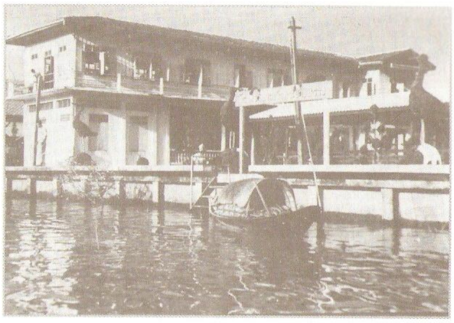
1. คุณสุคนธ์ (เล็ก) ชาติตระการโกศล ลิมปิชาติ
2. คุณตระการ เลขยานนท์
3. พล.ต.ท. โกศล (ลิมปิชาติ) ชาติตระการโกศล
4. คุณสุคนธา ลิมปิชาติ ณ สงขลา
5. นายแพทย์กิตติประวัติ สุขุม
6. พล.อ.ท.พิศิษส์ สุขุม
7. คุณรัตน์และคุณชวาลี โอสถานุเคราะห์
8. คุณไปรดา แดงสุริย์ศรี
9. หม่อมราชวงศ์หญิงนิวัตวาร ณ ป้อมเพชร
10. หม่อมราชวงศ์หญิงสุพิชชา โสณกุล
11. คุณวิวรรธน์ ณ ป้อมเพชร
12. คุณธีรวัติ ณ ป้อมเพชร
13. คุณพัชรพงศ์ ณ ป้อมเพชร
14. คุณประสงค์ - หม่อมราชวงศ์หญิงโพยมศรี สุขุม
15. ดร.ขจิต สุขุม
16. คุณประวิช - คุณศุภศรี สุขุม
17. คุณพิศุทธิ์ - คุณสุนิตา สุขุม
18. คุณอภิชาติ - คุณภาสรี อัสสกุล
19. นายแพทย์ประเสริฐ สุขุม
20. คุณแคลย์ - คุณอริไกร จาติกวณิช
21. คุณปกรณ์ - คุณดวงมณี สุขุม
22. คุณพงศธร สุขุม

23. คุณทิภาพร สุขุม
24. คุณทิพยรักษ์ - คุณภควดี สุขุม
25. เด็กชายวริศ สุขุม
26. เด็กชายภัทร สุขุม
27. เด็กชายพารณ สุขุม
28. เด็กหญิงชญาภา สุขุม
29. เด็กชายธรรศ อัสสกุล
30. เด็กหญิงวอหุดาวา จาติกวณิช

ในการปรับปรุงแท่นฐานอนุสาวรีย์เจ้าพระยายมราชในครั้งนี้ เห็นสมควรที่จะบันทึกรายชื่อผู้ที่ได้จัดการจนมีผลสำเร็จด้วยดีดังนี้ คือ

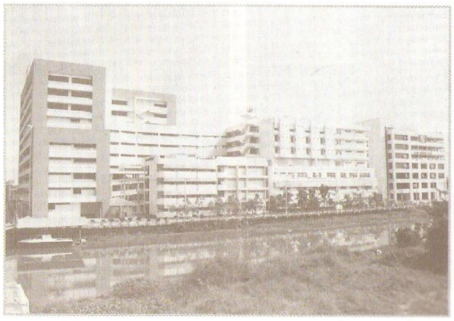
1. คุณเขมชาติ เทพไชย ผู้อำนวยการสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2
2. คุณขวัญแก้ว ยงประยูร สถาปนิก
3. คุณธนัช ปัญญากาญจน์ วิศวกร
4. คุณสุกิจ จงทอง นายช่างโยธา
5. คุณธเนศ โอกรณีย์ นายช่างเขียนแบบ
6. คุณเกรียงไกร สัมปัชชลิต ผอ.สถาบันศิลปกรรม
7. คุณอุดม สกุลพาณิชย์ ผอ.ส่วนสถาปัตยกรรม
8. คุณสุทิน เจริญสวัสดิ์ ผอ.ส่วนวิศวกรรม
9. คุณไพบูลย์ ผลมาก ผอ.ส่วนเทคนิคช่าง
10. นายแพทย์สมชาย เชื้อเพชระโสภณ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช
11. คุณสมมิตร เล็กสมบูรณ์ ผู้ดำเนินการก่อสร้าง
12. คุณชัยวุฒิ เล็กสมบูรณ์ ผู้ดำเนินการก่อสร้าง

จึงขออุทิศส่วนกุศลทั้งมวลให้แก่ผู้ที่ได้ร่วมกันจัดงานปรับปรุงบูรณะแท่นฐานอนุสาวรีย์เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) จนเป็นผลสำเร็จขึ้นมาได้ในครั้งนี้

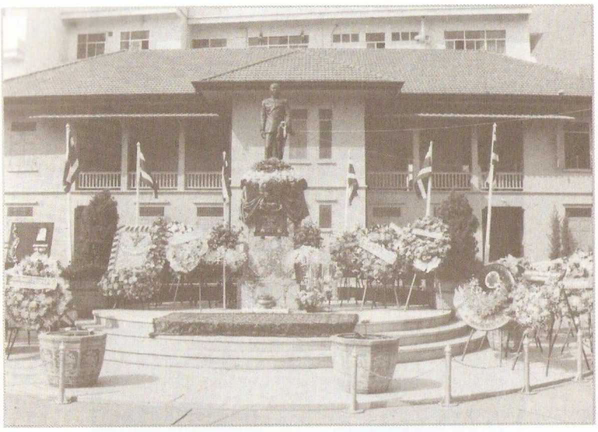

โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (สุพรรณบุรี) ริมฝั่งแม่น้ำสุพรรณ ในยุคแรกเริ่ม

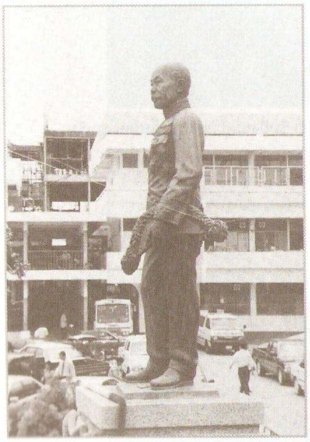
โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช (สุพรรณบุรี) ริมฝั่งแม่น้ำสุพรรณ ในปัจจุบัน

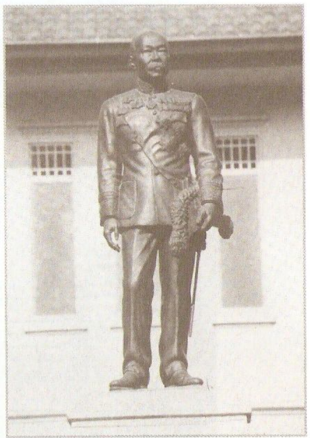

อนุสาวรีย์เจ้าพระยายมราช ก่อนทำการปรับปรุง

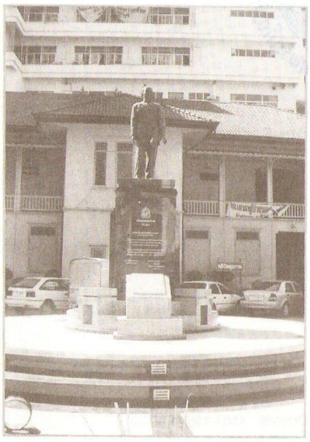

อนุสาวรีย์เจ้าพระยายมราช หลังจากการปรับปรุงฐานและเชิงบันได

รูปหล่อเจ้าพระยายมราชขนาดเท่าจริง
โดย ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี

รูปด้านหน้าแสดงฐานและเชิงบันได
ที่ปรับปรุงใหม่

รูปด้านข้างแสดงฐานและเชิงบันได
ที่ปรับปรุงใหม่

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 4503-186f/1,000(4)
โทร. 0-2215-3612, 0-2218-3557, 0-2218-3559, 0-2218-3563-4
นางศรินทิพย์ นิมิตรมงคล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา มกราคม 2545
http://www.cuprint.chula.ac.th